

VJERSKO OBRAZOVANJE U NEKIM BALKANSKIM ZEMLJAMA

Dr. Ömer TURAN¹

UVOD

U ovom članku elaboriraćemo položaj vjerskog obrazovanja u okviru statusa religija u balkanskim zemljama: Bugarskoj, Rumuniji, Grčkoj, Albaniji i Makedoniji. Prvo ćemo navesti status religija u ustavima spomenutih država, a nakon toga izložiti položaj vjerskog obrazovanja u osnovnim i srednjim školama. Ukazivanjem na edukativne ustanove za pravoslavna vjerska lica, budući da većina stanovništva u ovim zemljama pripada pravoslavnoj vjeri, pažnju ćemo skrenuti na vjersko obrazovanje u školama i izvan njih za muslimane koji žive u ovim zemljama, te na probleme sa kojima se susreću njihove vjerske škole. Spomenuće se neki historijski tokovi, kako bi se shvatilo aktuelno stanje u ovim balkanskim državama.

U svim ovim zemljama, izuzev Grčke, socijalističko-komunistički režimi vladali su do zadnjih desetak godina. Za vrijeme tog režima vjerski život je bio skoro potpuno iskorijenjen. Nije ni bilo vjerskog obrazovanja. U školama se predavala materijalistička etika. Može se uočiti da kolapsom tog režima dolazi do obnavljanja kako vjerskog života, tako i vjerskog obrazovanja.

BUGARSKA

37. član Ustava Bugarske iz 1991. godine obavezuje da se poštuju vjerske slobode i prava ljudi na bilo koju vjeru, vjerske poglede ili ateizam. 13.

član istog Ustava priznaje obožavanje svih vjera, priznaje religijske zakone različite od državnih i pravoslavnu vjeroispovijest za tradicionalnu religiju republike Bugarske.

U Bugarskoj za vrijeme komunizma, kao što se može pretpostaviti, nije bilo vjerskog obrazovanja. Nakon što se prešlo na demokratski sistem počelo se govoriti o vjerskom obrazovanju. Prošle godine u osnovnim školama časovi vjeronauke bili su u vidu izborne nastave. Osnovna škola u Bugarskoj traje osam godina i obavezna je. U ovim školama časovi vjeronauke od prvog do osmog razreda održavaju se jednom sedmično. Zbog otežanog pronalaska predavača za ovu vrstu programa, broj učenika je ostao na niskom broju.

Ukoliko se u Parlamentu usvoji nacrt zakona koji su bugarskom parlamentu predočile stranke koje čine Vladu Bugarske, časovi vjeronauke neće više biti izborni predmet, nego obavezni. Prema ovom prijedlogu, budući da većinu u Bugarskoj čine pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti, u školama bi se predavala vjeronauka iz pravoslavlja. U školama koje se nalaze u mjestima sa manjinama - kada se kaže manjinama ovdje se misli na Turke, muslimane, koji žive u tim područjima - umjesto časova vjeronauke predavaće se maternji jezik, dakle, turski jezik.

Turski jezik se u državnim školama ranije nije predavao. U tom pogledu ovaj prijedlog bio bi u korist turskog jezika. Ali veoma teško je razumjeti logiku po kojoj se muslimanskoj, turskoj djeci umjesto časova vjeronauke predaje maternji jezik, odnosno turski jezik. Glavno muftijstvo u Bugar-

skoj, koje je i zvanični predstavnik muslimana u toj zemlji, obraćajući se Bugarskoj vladi predložilo je da se predaju obavezni časovi islamske vjeronauke u mjestima gdje žive muslimani. Prema ovom prijedlogu, predavanje islamske vjeronauke trebalo bi početi od drugog razreda. Primjena ovakvog programa započela bi u petnaest, dvadeset škola, a narednih godina bi se, prateći rezultate, postepeno proširivala i u druge škole. Već su obrazovane komisije, pišu se udžbenici i sl.

U Bugarskoj imaju dvije škole srednjoškolskog nivoa koje educiraju pravoslavne vjerske službenike. To su škole Sememarya u Sofiji i u Filibe. Na univerzitetima u Sofiji i Trnovu postoje i teološki fakulteti koji zadovoljavaju potrebe visoko obrazovanih vjerskih lica za pravoslavnu vjeroispovijest. Na nekim univerzitetima u Šumnu daju se kursevi iz teologije.

Nakon što je Bugarska stekla nezavisnost, u Šumnu se u 1992/1993. školskoj godini otvorila islamska škola "Nuvvab", čije je otvorenje predviđeno tursko-bugarskim sporazumom (1913.), da bi se mogle podmiriti potrebe za vjerskim službenicima, kao što su muftije i njihovi zamjenici.² Ova škola kojoj je 1930. dodan i odsjek "Ali" radila je sve do zatvaranja 1947. g. Kadar za muftije Glavnog muftijstva i učitelje za turske škole osiguravao se iz ove škole. 1944. g. u Bugarsku je na vlast došao komunistički režim i, kao što se može pretpostaviti, muslimani u to vrijeme nisu mogli imati vjersko obrazovanje, ni škole koje bi educirale vjerske stručnjake. Nakon pada komunističkog režima da bi se mogle zadovoljiti potrebe muslimana koji žive u toj zemlji za vjerskim licima otvorene su tri škole (medrese) za imame u Šumnu, Rusćesku i Mestanalı, te Islamski institut u Sofiji. Školovanje na Institutu za sada traje tri godine. Ima oko pedeset redovnih i isto toliko vanrednih učenika. Ukupan broj učenika u sve četiri obrazovne institucije je oko pet stotina. Budući da su pripadale Vrhovnom muftijstvu, svi problemi iz tog muftijstva prenijeli su se i na ove škole.³ Postoje poteškoće u pronalazanju zgrada za škole, predavača, vjerskih knjiga i izvora prihoda. Ukoliko se islamski turski vakufi koji su opljačkani, a dio koji je preostao u vrijeme komunista pretvoren u državno vlasništvo, vrati svojim stvarnim vlasnicima, i ako se prihodi od vakufa budu koristili u dobrotvorne svrhe i za obrazovanje musli-

mana, svrsishodno svojoj namjeni, bez sumnje da će se problemi materijalne prirode uveliko riješiti. U nekim selima za vrijeme ljetnih mjeseci na kraći period organizuju se kursevi podučavanja Kur'ana.

Treba reći da časopis "Muslimani", koji izdaje Glavno muftijstvo Bugarske na turskom i bugarskom jeziku, i časopis "Ümit", koji izdaje specijalizirana redakcija, imaju posebnu funkciju u edukaciji muslimana ove zemlje.

RUMUNIJA

29. član Ustava usvojenog 1991. u Rumuniji garantuje slobodu vjeroispovijesti: "Sve vjere su dopuštene i imaju pravo na organiziranje pod uvjetom da nisu u kontradikciji sa zakonom. Vjerske zajednice su neovisne od države i država podržava uključivanje moguće vjerske pomoći u vojnim jedinicama, bolnicama, zatvorima i sirotištimima. Odgovornost pripada pojedincu i porodica ima pravo da svoju djecu podučava vjeri."

30. član istog Ustava potvrđuje slobodu izražavanja mišljenja i vjerovanja pismeno, oglašavanjem, slikom ili bilo kojim drugim vidom izražavanja. 6. član garantuje svim vjerskim, jezičkim, etničkim i kulturnim manjinama pravo na izražavanje, zaštitu i unapređivanje svog etničkog, kulturnog, vjerskog i jezičkog identiteta. 32. član zagovara vjersko obrazovanje svim vjerskim zajednicama sukladno njihovim principima. U državnim školama će se prema zakonu održavati časovi vjeronauke.⁴ Prema tome, novi Ustav u Rumuniji je, među zemljama koje obrađujemo u radu, jedini ustav koji sve religije stavlja u isti status ne ističući svoju vjeru i koji nastoji da na jedan sveobuhvatan način ostvari vjerske slobode u državi. U zemlji ima sedamnaest zvanično priznatih etničkih grupa i četrnaest vjerskih pravaca. Islam čini većinu od spomenutih pravaca, a ostale judaizam. Manji broj čine različite kršćanske sekte.

1990. u Rumuniji je skinut totalitarni režim Čaušeskua i upravni sistem je prešao na demokratski metod. Osnovno obrazovanje traje osam godina i obavezno je. Dolaskom demokratije u osnovne škole se uvodi vjeronauka kao izborni predmet. U početku su oni učenici koji su željeli prisustvovati časovima vjeronauke, oni lično ili njihovi staratelji,

morali podnosti molbu. Tada su se časovi održavali izvan termina redovne nastave, najčešće vikendom.

Nakon dugih rasprava, zakon iz 1998. usvaja uvođenje jednog obaveznog časa vjeronauke u plan i program za osnovne i srednje škole. Djeca koja ne žele pohađati ove časove mogu biti oslobođena podnošenjem pismene molbe njihovih staratelja. Primjena ovakvog programa započela je školske 1998/1999. godine.

Većina stanovništva u Rumuniji pripada pravoslavnoj vjeri. I za vrijeme komunizma radio je Pravoslavni teološki fakultet i organizovani su na srednjoškolskom i fakultetskom nivou seminari iz pravoslavne teologije. Ovi seminari, zapravo, bili su škole pod nadležnošću Ministarstva za obrazovanje i u saradnji sa Crkvom. U novom, demokratskom sistemu povećao se i broj seminara i teoloških fakulteta. Kadar koji predaje časove pravoslavne vjeronauke upravo je izlazio iz ovih škola i fakulteta.

Prema posljednjim zvaničnim podacima iz 1992. u Rumuniji ima oko 80.000 pripadnika tursko-tatarskih manjina. Turci i Tatari ne prihvataju ove cifre, nego ističu da je ukupan broj mnogo veći, oko 120.000. Ove manjine nisu se mogle sasvim okoristiti svim pravima koja im pripadaju. Unatoč nedaćama, turska djeca su, ipak, mogla dobiti turski jezik kao izborni predmet po četiri sata sedmično od prvog do četvrtog osnovne, a od petog do osmog razreda i u srednjoj školi po tri sata sedmično. Zbog nekih unutarnjih nesuglasica i zato što su se učenici iz nekoliko škola okupljali na jednom mjestu u neodgovarajuće vrijeme, kao što su vikendi, a i zbog toga što ocjena iz ovog predmeta nije ulazila u prosječnu ocjenu, turski se te školske godine predavao u svega četrdeset i pet škola. U novom sistemu dobili su pravo na časove historije o turskoj i tatarskoj manjini u Rumuniji, ali ga nisu iskoristili, budući da nisu imali pripremljene udžbenike za taj predmet.

Novim zakonom iz 1998. muslimanska turska i tatarska djeca od prvog osnovne do završnog razreda srednje škole dobila su pravo na časove islamske vjeronauke jednom sedmično. Nisu imali pripremljen program ni za ovu vrstu nastave, pa je neizvjesno koliko će biti uspješni.

Nakon što je nabrzinu sastavljen plan vjeronauke za osnovnu školu, Ministarstvo za obrazovanje ga je odobrilo i počelo primjenjivati. Još uvijek nema programa za srednje škole i udžbenika. Što je još

važnije, nema kadra koji bi predavao ovaj predmet. Svršenici pedagoško-teološke gimnazije "Kemal Atatürk" mogu predavati u osnovnim školama. Jedan dio njih počeo se baviti poslom imama, većina preferira nastavljjanje obrazovanja na nekom od univerziteta. Stoga sada od trideset i šest svršenika ove škole samo troje predaju vjeronauku. Da bi se popunila ova praznina, usvojeno je da vjeronauku mogu predavati i nastavnici turskog jezika koji dobiju suglasnost Muftijstva.

Predavači u srednjim školama morali bi biti svršenici teološkog fakulteta ili imami. U Rumuniji nema Islamskog teološkog fakulteta. Broj onih koji su završili taj fakultet negdje izvan Rumunije je mali. Budući da je posljednja škola koja je educirala vjerska lica islamske vjere zatvorena za vrijeme komunista, 1965., oni vjerski službenici koji su još uvijek živi poprilično su stari i jedan dio njih nije se odazvao na poziv za predavanje vjeronauke.⁵ I imama je nedovoljno. Npr. u Kostenceu (Kostendžeu), gdje ima najviše muslimanskog življa za petnaest škola imaju samo četiri imama. Kako da stignu u sve škole?!

Ako se uzme u obzir veliki broj krajeva u kojima nema nikako imama, može se zaključiti da se ovim kadrom ne mogu zadovoljiti potrebe za islamsku vjeronauku.

U okviru ovog projekta, pod uvjetom da jedan vjeroučitelj ili profesor vjeronauke predaje u više škola, potrebno je pedeset osoba za osnovnu i sto osoba za srednju školu. Za taj kadar potrebno je organizovati višemjesečne kurseve u Turskoj ili Rumuniji. Da bi se problem dugoročno riješio, neophodno je osnivanje islamskog teološkog fakulteta u Rumuniji. Očekuje se da će se rješavanjem problema oko kadra, prevladati i poteškoće sa pripremom programa, vjerske literature i sl.

U Rumuniji se vjerska lica islamske vjere obrazuju u medresama. Među najistaknutijim u XIX stoljeću bila je Babadağ medresa. 1901. premještena je u Medžidije. Njeni svršenici su mogli predavati pored vjerskih predmeta i turski jezik.⁶ Popović za ovu školu koju naziva "Kurs islama" ističe da je radila do II svjetskog rata⁷, a prema drugim izvorima do 1965.⁸ Nove vlasti ponovo su 1994/1995. otvorile medresu u Medžidijama. 1995. godine se proširila i dobila naziv Pedagoško-teološka gimnazija "Kemal Atatürk".

Časopis "Haksēs", koji na turskom i rumunskom izdaje Turska demokratska zajednica, ima značajnu ulogu u vjerskoj edukaciji muslimana u Rumuniji.

GRČKA

3. član grčkog Ustava glasi ovako: "Glavna religija u Grčkoj je pravoslavna." Dakle, zvanična religija je pravoslavna. Pravoslavna vjeronauka u osnovnim i srednjim školama je obavezna. Osnovno obrazovanje podijeljeno je na prvi period u trajanju od šest godina i drugi dio od tri godine. Pored vjeronauke u školi, predaju se i časovi u crkvi.

Za muslimansku, tursku djecu koja žive u području Zapadne Trakije nisu obavezni časovi pravoslavne vjeronauke koji su, inače, obavezni u svim državnim školama u Grčkoj. Muslimanski đaci u državnim školama nemaju pravo na upoznavanje svoje vjere, dakle na časove islamske vjeronauke.

Muslimanska, pretežno turska manjina koja živi u Grčkoj, u okviru sporazuma u Atini (1913.), sporazuma u Sevr⁹, mirovnog sporazuma u Lozanu (1923.), sporazuma između Ankare i Atine (1968.), i zakona koji je u Grčkoj stupio na snagu 1977., dobile su pravo na osnivanje škola sa posebnim statusom.¹⁰ Danas u Zapadnoj Trakiji ima 241 takva turska, osnovna škola, sa više od 12.000 učenika.¹¹ U ovim školama (osnovnim i srednjim) predaje se i vjeronauka, i to je posebno stavljen akcenat na vjerske predmete. Zavisno od nivoa škole predaje se učenje Kur'ana, ilmihal, arapski jezik i lekcije o životu Poslanika. Ovakav program je čak i u seoskim školama.

Pravoslavna vjerska lica u Grčkoj obrazuju se u školama koje su pod nadzorom Crkve. Duhovna lica muslimana do 1947. godine znanje su stjecala u medresama koje su bile uređene prema školskom programu koji je bio u Osmanskom carstvu. Spajanjem pet medresa 1949. otvorena je Gümülcin (Gümüldžin) medresa. U početku je pružala trogodišnje obrazovanje nakon osnovne škole, koje je kasnije produženo na pet godina. Ova medresa koja je bila na nivou medrese za imame i hatibe u Turskoj, uz Šahin medresu podizala je generacije vjerskih službenika za muslimane u Zapadnoj Trakiji.¹² Muslimani u ovom kraju nemaju mogućnosti za usavršavanje vjerskog

obrazovanja na fakultetskom nivou. Traže ga na nekom od teoloških fakulteta u Turskoj ili u islamskom svijetu.

ALBANIJA

Albanija je od svog osnivanja 1912. godine usvajajući svjetovni sistem obrazovanja izbacila nastavu vjeronauke iz programa za osnovne i srednje škole. Od tada su se počeli otvarati kursevi vjeronauke po džamijama. Unatoč zahtjevima Mešihata, od 1921.-1944. nije odobrena vjeronauka u osnovnim školama ističući poteškoće koje će donijeti to što u državi postoje tri religije (islam, katoličanstvo i pravoslavlje). Iako su hodže i popovi u to vrijeme odlazili u škole i predavali vjeronauku bez programa, prema želji učenika, još uvijek se nije moglo govoriti o sistematiziranom predavanju. Zabranjivanje vjeronauke u državnim školama nastavljeno je i dolaskom komunista, nakon II svjetskog rata.

37. član Ustava iz 1976. glasi: "Država ne priznaje nikakvu religiju; propagiraće se ateizam kako bi se u glave ljudi indoktriniralo naučno-materijalističko tumačenje svijeta." Pored ovoga, zabranjivano je bilo kakvo vjersko organizovanje, propagiranje ili vjerske aktivnosti.

U novom državnom sistemu, tačnije od 1991., počelo se usmjeravati ka religiji. Novi ustav naglašava vjerske slobode. U Tirani, glavnom gradu, bio je po jedan vjerski centar svih religija koje postoje u zemlji. Usmjeravanje ka vjeri, značilo je i usmjeravanje ka vjerskom obrazovanju, ali još uvijek nisu bile načinjene ustavne izmjene vezane za to. Na časovima etike na kojima se do tada u osnovnim školama predavalo marksističko-ateističko shvatanje, počelo se, u okviru slobode mišljenja, govoriti o vjeri i vjerovanju. Sve izmjene sastojale su se od ovoga, zapravo to se i ne može smatrati vjerskim obrazovanjem.

Berat medresa i Medresa u Tirani su od proglašenja republike Albanije 1912. bile glavni vjerski edukativni centri muslimana u Albaniji. U njima se sve do 1944. pružalo osnovno obrazovanje u trajanju od sedam godina. U programu su im bile zastupljene vještine kao što su: plivanje, vojna obuka i sviranje na muzičkim instrumentima. Nakon 1944. preformirane su na nivo četverogodiš-

ne srednje škole. Pored vjerskih predmeta bili su zastupljeni i predmeti koji su se predavali u drugim srednjim školama. Ovako su radile sve do 1967. godine. 1990-tih u džamijama su se počeli otvarati kursevi Kur'ana. Posljednjih godina su se zbog poteškoća oko mjesta održavanja, knjiga i kadra, jedan po jedan počeli zatvarati. Medresa Kavaya i Medresa u Tirani vode bitku za opstanak. Imaju ogromnih poteškoća sa nedostatkom kadra i literature.

MAKEDONIJA

Republika Makedonija je, odvojivši se od SFRJ 1991., proglasila nezavisnost. 19. član Ustava usvojenog iste godine naglašava slobodu vjerovanja i ispovijedanja vjere bilo pojedinačno ili grupno. U istom članu stoji da su pravoslavna vjera i druge vjere u Makedoniji odvojene od države, a jednake pred zakonom. Da podjednako imaju pravo na osnivanje svojih škola i humanitarnih organizacija. Ono što posebno privlači pažnju u ovom članu je da se predviđaju ista prava za sve vjerske institucije kao i za Pravoslavnu crkvu. 48. član daje garanciju za zaštitu etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta drugih nacionalnosti.

U osnovnim školama se ne predaje vjeronauka. Vlast je sa namjerom da ne bude protuustavnih i protuzakonitih prekršaja, vjersko obrazovanje potpuno prepustila vjerskim zajednicama. Tako, npr., muslimanska djeca koja žele pohađati vjeronauku mogu ići na vjeronauku u džamiju poslije nastave ili za vrijeme vikenda i raspusta.

I kršćani na isti način u svojim institucijama mogu davati časove vjeronauke svojoj djeci. Država ovakav način rada dopušta pod određenim uvjetima i povremeno ih nadgledajući. Zakon o vjerskom organizovanju usvojen 16. jula 1997. rješava status vjeronauke i uređenje vjerskih škola. Da bi učenik, prema zakonu, mogao pohađati vjeronauku potrebna je suglasnost njegovog staratelja. Ako ima više od deset godina, sam izražava svoj pristanak. Vjeronauka se organizuje za učenike koji je nisu pohađali ranije. Oni koji završe osnovnu školu mogu upisati neku školu koje otvaraju vjerske institucije. Vjerske zajednice imaju pravo na otvaranje vjerskih škola na svim nivoima izuzev osnovne škole i na otvaranje internata i

studentskih domova. Uvjet je, svakako, da dobiju odobrenje nadležne vlasti da ispunjavaju uvjete za otvaranje jedne takve škole ili doma. Nadležnost za njihovo uređenje pripada Ministarstvu za obrazovanje.

Za edukaciju pravoslavnih vjerskih lica postoje i teološki fakulteti, a pored njih i seminari iz teologije koji imaju status srednje vjerske škole. U periodu nakon što je prestala turska uprava u ovoj zemlji, vjerska lica za muslimane školovala su se u medresi "Emir Ismail" i "Meddah" medresi. Aleksandar I je 1924. otvorio i novu medresu. Pored predmeta zajedničkih za sve škole u ovim medresama su se predavali vjerski i pravni predmeti. Naporom muslimanskih intelektualaca 1936. otvoren je vjerski edukativni centar koji je bio na nivou Isa-begove medrese. Nakon II svjetskog rata socijalistički režim u Jugoslaviji zatvorio je sve medrese. Kao rezultat pokrenutih inicijativa otvorena je medresa u novoj zgradi i sa radom je počela školske 1984/1985. Od oko 550 učenika koji su pohađali ovu školu polovina je bila smještena u internat, drugi su samo dolazili na nastavu. Da bi svršenci Isa-begove medrese ili drugih škola mogli nastaviti vjersko obrazovanje, 1997. u Skoplju se otvorio Islamski teološki fakultet. List "El-Hilal", koji izdaje makedonski Mešihat na makedonskom, turskom i albanskom jeziku doprinio je informiranju ovdašnjih muslimana o vjeri.

ZAKLJUČAK

Uočava se zainteresiranost za vjeru i vjersko obrazovanje u svim balkanskim zemljama, izuzev Grčke, nakon što je komunističku vlast zamijenio demokratski sistem upravljanja. Kada je riječ o vjerskom obrazovanju, negdje je uređeno kao obavezni čas vjeronauke, a negdje kao izborni predmet. U porastu je otvaranje škola za educiranje vjerskih lica.

Muslimanske i turske manjine u spomenutim balkanskim zemljama aktivne su u formiranju svog vjerskog obrazovnog sistema paralelno sa drugima koji nastoje isto.

Prevela s turskog
Samira OSMANBEGOVIĆ

BILJEŠKE

- ¹ Doc. dr. Ömer Turan je profesor za historiju na Orta Doğu Teknik univerzitetu u Turskoj.
- ² O zanimljivostima koje o ovoj školi iznosi Osman Keskiöglu, učenik, a kasnije predavač u ovoj školi, pogledati: Osman Keskiöglu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ministarstvo za kulturu i turizam, Ankara, 1995., str. 83-97.; o ovoj školi koju je u dvadeset dvije generacije završilo 677 učenika i o ulozi ove škole u vjerskom, obrazovnom i kulturnom životu Turaka u Bugarskoj pogledati: Sadi Bayram - Hayrettin Esral, *Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu 'Nüvvab'*, Vakıflar Derisi, CXX, 1988., str. 471-418.
- ³ O stanju, nesuglasicama i svadama u Vrhovnom muftijstvu muslimana u Bugarskoj 1990-ih pogledati: Ömer Turan, *Balkan Türklerin Din Meselesi*, Yeni Türkiye, str. 16., juli-august, 1997.
- ⁴ *The Constitution of Romania*, Bucharest, 1991.

- ⁵ Ibrahim Nuredin, "Dobruca'da Türk Dili Eđitim Tarihinden Secmeler", *Hakses*, 1997., str.3
- ⁶ Müsecip Ülusal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Ahştırma Enstitüsü, Ankara, 1987., str. 123-129.
- ⁷ Aleksandre Popović, *Balkanlarda Islam*, İnsan Yayınları, Ankara 1985., str. 132-134.
- ⁸ Ibrahim Nuredin, isto.
- ⁹ 10 augusta 1920. u Sevru su potpisana tri sporazuma. Jedan je o podjeli Osmanskog carstva, drugim se zapadna Trakija zvanično predaje Grčkoj i treći se odnosi na prava manjina u Grčkoj. Posebno treći je poznat kao sporazum u Sevru.
- ¹⁰ Halit Eren, *Batu Trakiya Türkler*, Istanbul, 1997., str. 49, 51, 53, 131-133.
- ¹¹ Isto, str. 133.
- ¹² Isto, str. 144.

m